

Lindkvist står for middelalderen, mens Sjöberg tager sig af 15-1600-tallet. Lindkvist demonstrerer fremragende overblik og et sikkert håndlag. Den basale lærebog tackles så mesterligt, at fremstillingen bliver inciterende læsning. Sjöberg debatterer ligeledes glimrende alle sider af den svenske stormagtstid. Litteraturhenvisningerne er væsentligt mindre omfattende end hos Rosén, men suppleres af illustrationer, kort, kilder og bibliografi, der er lagt ud på internettet og kan nås af de ferme via en kaffask labyrinth af diverse koder og feltråb. Anmelderen måtte hidkalde sin edb-kyndige nabo, men adgangen vil næppe volde den studerende ungdom vanskeligheder.

Mikael Venge

KERSTIN SUNDBERG: Stat, stormakt och säterier. Agrarekonomisk utveckling och social integration i Östersjöområdet 1500-1800, Nordic Academic Press, Lund 2001, 353 sider.

Den lundensiske historiker Kerstin Sundbergs bog om statsdannelse og godssystemer i Østersøområdet er et dristigt og perspektivrigt forsøg på at undersøge, om der er en sammenhæng mellem Østersøstaternes politiske og sociale strukturer og de varierende former for godssystemer, som fandtes i området. Er der en forbindelse mellem den tidligt moderne statsdannelse og det specifikke godssystem – godsernes forvaltningsstruktur – i den enkelte stat? Og kan man sige, at de enkelte østersøstaters forskellige karakteristika skyldes, at de er opbygget på grundlag af forskellige typer af godssystemer? Tanken er interessant og nok værd at undersøge, eftersom det er almindelig kendt, at der er store forskelle på godssystemerne i øst og vest, og at der findes mindst lige så store forskelle når man ser på den politiske og økonomiske udvikling, dvs. hele den moderne statsbygningsproces i Vest- og Østeuropa.

Men Kerstin Sundberg vil mere end det. Hun stiller nemlig også spørgsmålet, om Østersøområdet – altså landene Sverige, Finland, Danmark, Norge, Preussen og Polen-Lithauen – kan tænkes at udgøre et integreret hele, på samme måde som den franske Annales-historiker Fernand Braudel i sin tid påviste det for Middelhavsområdet? Er Østersøområdet en region med indbyrdes fælles træk, der dels adskiller området fra andre europæiske regioner og dels udgør et økonomisk integreret hele?

Indledningsvis kan Kerstin Sundberg konstatere, at Østersølandene havde divergerende styreformer omkring 1700. I Danmark (med Norge) og Sverige (med Finland) var der f.eks. enevælde, i Preussen »junkervælde«, og Polen-Lithauen var en adelsrepublik. Der var også forskelle på østersøstaternes godssystemer, eksemplificeret i den tyske historiker F. G. Knapps nu klassiske opdeling i Guts- og Grundherrschaftssystemer, hvor de sidste skulle være særligt fremtrædende i Østeuropa, mens de første angiveligt var det i Vesteuropa.

Dikotomien Grundherrschaft/Gutsherrschaft går i korthed ud på, at Grundherrschaft er et system, hvor godsejeren primært lever af sine fæstebønders afgifter, hvorimod produktionen på hovedgårdens egen jord kun er lille. Godsejeren har således en stor interesse i at holde sine bønder ved magt. Deres ruin vil nemlig også blive hans. Det er dette gensidige afhængighedssystem, som synes at være baggrunden for det klassiske patrimoniale forhold mellem godsejer og fæstebonde, hvor godsejeren beskytter og værner sine bønder, mens disse til gengæld betaler deres afgifter til tiden og skylder godsejeren hørighed og lydighed. Det er desuden dette system, der befordrede samtidens almindelige

forestilling om en moralsk økonomi – en økonomi, hvor det var umoralsk at profitere på andres bekostning.

I et Gutsherrschaft forholder det sig stik modsat: Her lever godsejeren primært af sin store hovedgårdsproduktion, mens fæstebøndernes afgifter kun spiller en mindre, og ofte betydningsløs, rolle. Det betyder, at godsejeren har større brug for fæstebøndernes hoveri på sine hovedgårdsjorder end tilfældet er det for godsejeren i et Grundherrschaft. Og det betyder, at godsejeren i grunden ikke behøver at bekymre sig så meget om sine fæstebønders velstående, så længe de blot leverer deres fysiske arbejdskraft til hovedgårdsproduktionen. Herved brydes det klassiske patrimoniale bånd mellem godsejer og fæstebonde, idet bondens arbejdskraft bliver til en vare, som godsejeren udbytter (for nu at bruge nogle klassiske marxistiske termer, der beskriver dette forhold meget godt). Godsets økonomiske strategi overholder dermed ikke reglerne for den moralske økonomi, men bryder dem: Økonomien bliver til en profitøkonomi, hvor moralske forestillinger ikke levnes megen plads.

Det siger sig selv, at der må have været meget store forskelle på et bondeliv under de to forskellige godssystemer og ledelsesstrategier, ligesom de forskellige systemer må have medført forskelle i bøndernes tænkemåde og mentalitet – på deres verdensbillede. Ja, man kunne endda let forestille sig, at fæstebønder og unge karle i et Gutsherrschaft-system, når de var blevet bekendt med, at der fandtes andre og mindre udbytende måder at leve på, pakkede deres sydfrugter, så hurtigt de kunne, fik benene på nakken og rykkede videre til et gods med Grundherrschaft-system. Og man kan lige så let forestille sig, at dette måske var grunden til, at der i de klassiske Gutsherrschaft-områder eksisterede livegenskab, mens dette som oftest ikke var tilfældet i områder med Grundherrschaft? Tanken er besnærende, men reelt umulig at dokumentere. Det forekommer dog logisk, at man i et for fæstebønder så uattraktivt godssystem, som et Gutsherrschaft må have været, har måttet lægge bånd på almuens mobilitet, hvori mod dette ikke har været nødvendigt i Grundherrschaft-områderne. Måske er det også grunden til, at der eksisterede vornedskab/livegenskab i det østlige Danmark, hvor de største godser fandtes, mens bønderne i Jylland og på Fyn var personligt frie frem til stavnsbåndets indførelse i 1733.

Noget sikkert svar på dette kan man dog ikke give. Kildesituationen er for mangelfuld, og de undersøgelser, der er udført på området, peger endda på, at storgodsdriften først vandt indpas i Østdanmark i 1500- og 1600-tallet, altså lang tid efter at vornedskabet blev indført. Desuden står man tilbage med det mærkelige spørgsmål: Hvorfor var der ikke vornedskab i Skåne? Denne landsdel husede trods alt også mange store godser. Der gives med andre ord ikke noget enkelt svar på spørgsmålet, og om man nogensinde får det, er vist mere end tvivlsomt.

Gutsherrschaft/Grundherrschaft-modellen repræsenterer selvfølgelig to idealtyper, og virkelighedens godsforhold var langt mere varierede og komplicerede end som så. Ja, måske var de, påpeger Sundberg, i virkeligheden så varierede, at modellen slet ikke holder, når man udsætter den for en mikrohistorisk efterprøvelse. Sundberg sætter altså spørgsmålstegn ved denne gamle – og noget firkantede – opfattelse af forholdene i Vest- og Østeuropa. Reelt er billedet nemlig meget kompliceret. I Østeuropa kan der således findes flere områder med Grundherrschaft, ligesom der f.eks. i Danmark – særligt på Sjælland, Lolland og Falster – kan findes områder med udpræget Gutsherrschaft-lignende strukturer og livegenskab (vornedskab). Den klassiske opdeling i øst (Gutsherrschaft) og vest (Grundherrschaft) holder ikke for en nærmere prøvelse. I

hvert fald ikke, hvis man forstår denne opdeling helt bogstaveligt. På den anden side kan der næppe være tvivl om, at det er Gutsherrschaft-områderne, der dominerer i øst, mens Grundherrschaft dominerer i vest, og således holder dikotomien måske alligevel. Det afhænger blot af, hvor skarpt man sondrer, og på hvilken måde, man definerer sine begreber.

Bogens indledende del (første del) lægger ud med en oversigt over udviklingen i Østersøområdet og de tidligt moderne stater, hvor Kerstin Sundberg diskuterer, om området kan betragtes som en region på linie med Middelhavet. Giver det nogen mening at overføre en braudelsk synsvinkel til Østersøområdet? Til en begyndelse redegør hun for forskellige teorier om den tidligt moderne stats udvikling (sociologen Charles Tilly og historikeren Perry Anderson) og om de såkaldte interaktions- og kommunalisme-teorier vedrørende forholdet mellem stat og lokalsamfund, ligesom hun redegør for den svenske forskningsdebat på området. Herefter følger en sammenfatning af en række historikeres syn på Polen-Litauens udvikling. Der er tale om en udmærket oversigt, der dog lider af den afgørende svaghed, at der ikke inddrages ret mange forskere i diskussionen, ligesom de polske værker, der omtales, indskrænker sig til de få, der er oversat til engelsk! Og det giver jo næppe en tilstrækkelig solid baggrund til autoritativt at kunne vurdere den polsk-litauiske situation (Sundberg tager dog diskret højde for dette problem i note 100, s. 57).

Efter denne makrohistoriske oversigt gives endnu en oversigt – denne gang over Østersøområdet som region – og derpå følger en redegørelse for konklusionerne i Braudels berømte bog om Middelhavet. Sundberg vil her diskutere kontakter og indflydelser i Østersøområdet og områdets almindelige økonomiske udvikling, de politiske mønstre og de sociale forhold. Hendes tese er, at der findes en specifik »Østersøtradition«, som de forskellige ekspansive, statsbyggende projekter, der krydsede hinanden i tidligt moderne tid, byggede på (det er dog lidt tåget, hvori denne tradition bestod). Sluttelig opridses der en række grundlæggende træk, der kan siges at være karakteristiske for regionen, nemlig at »Østersøområdets forskellige regioner kompletterede hinanden. Samtidig kan vi notere os det dominerende indslag af agrar basisproduktion, af kornavl og animalsk avl i sydøst og en betydelig udnyttelse af skovene i nord med tømmerproduktion som eksportvarer – tjære, beg, potaske, tømmer, jern, kobber« (s. 78). På den anden side var der dog også så store forskelle, at Østersøområdet ikke kan karakteriseres som en region på samme måde som Middelhavet. Det skyldes bl.a. de store klimaforskelle fra nord til syd, som betød, at basisproduktionen var forskellig, ligesom kulturudviklingen tilpassede sig de forskellige klimaforhold og derfor er forskellig fra nord til syd (s. 88-89).

I bogens anden del tager Kerstin Sundberg fat på Østersøområdets godsstrukturer. De første fire kapitler i 2. del består reelt af endnu en række udblik og forskningsoversigter, der skal tjene som baggrund for to empiriske »djupstudier« af to svenske godser, der følger i kapitel 5 og 6. Indledningsvis gives der en god og interessant redegørelse for det historisk-antropologiske forskningsmiljø, som den tyske historiker Jan Peters fik stablet på benene i 1990'erne, og som resulterede i tre perspektivrige antologier om vest- og øst-elbiske godsstrukturer og disses evt. sammenhæng med de forskellige bondementaliteter i områderne. Herefter følger en oversigt over det feudale storgodssystem i Polen-Litauen, og der rundes af med et overblik over forholdene i Baltikum, Polen, Preussen og Danmark samt med en introduktion til de to svenske detailstudier: godserne Häringe-Hammersta i Södermanland og Trolle-Ljungby i Skåne. I bogens tredje og sidste del præsenterer Sundberg sine konklusioner og »sam-

menfattende refleksioner« om den tidligt moderne stat i Østersøområdet – det afsluttende »Østersøperspektiv« – og der rundes af med et engelsk summary.

Det er en på flere måder bemærkelsesværdig bog, som her foreligger. Kerstin Sundberg stiller på den ene side en række yderst interessante spørgsmål til statsdannelseprocesserne og til de forskellige godsstrukturer i Østersøområdet i tidligt moderne tid, men hun fører på den anden side ikke undersøgelserne virkeligt igennem. Det bliver stort set ved oversigter og udblik, ved perspektivering og spørgsmål, der ikke egentligt besvares. Og det var for undertegnede faktisk en noget skuffende oplevelse, eftersom jeg havde forventet nogle mere kvalificerede svar på de spændende spørgsmål.

Et andet problem er, at Kerstin Sundberg ikke definerer, hvad hun mener med begrebet »storgods«. Hvornår er et gods et storgods og hvornår ikke? Hvad skal der helt præcis til? Så længe man ikke foretager en sådan præcisering af begrebet, bliver det umuligt at bestemme udbredelsen af de forskellige godssystemer. Dette bliver f.eks. tydeligt, når hun hævder, at de danske storgodser lå på Sjælland, på Lolland-Falster, Fyn og i det sydlige og østlige Jylland. Det er jo stort set hele Danmark, der i givet fald er tale om. Tilbage bliver kun Vendsyssel, Thy, Hanherrederne og Vestjylland – og så mange storgodser var der trods alt ikke i Danmark.

Noget helt andet er, at det der på overfladen kan ligne et storgods, ikke i praksis behøver at fungere efter de mønstre, som er karakteristiske for et Guts-herrschaft. Sundberg synes her at følge den skelnen på 50 tdr. hartkorn hovedgårdsjord, som Gunnar Olsen i sin tid praktiserede i disputatsen *Hovedgård og Bondegård* fra 1957, men dette tal er, det medgiver Olsen i øvrigt selv, noget arbitrært, eftersom hovedgårdens hartkornsareal alene ikke fortæller noget om det enkelte gods' ledelsesstrategi. Jeg vil dog ikke bebrejde Sundberg, at hun følger Olsen på dette punkt, kun at hun gør det noget ureflekteret. Men Kerstin Sundbergs projekt har da også været ambitiøst – for ambitiøst – for skulle hun virkelig gå i dybden med emnet, ville det kræve et værk, der langt oversteg de 355 sider, som bogen er på.

I stedet for et sammenhængende arbejde om godssystemerne i den baltiske region har vi fået et, som næsten udelukkende består af oversigter, introduktioner og skitserede problemstillinger, hvilket i sig selv nok kan være nyttigt, men det fungerer ikke som værk betragtet. Kun forfatterens to »dypstudier« går grundigere til værks, men det virker unægtelig, som om alt det øvrige blot er fyld, der er blevet hældt på uden egentlige overvejelser over, om dybdestudierne nu også går i spænd med alle disse oversigter. Et andet problem er her, at dybdestudierne – efter min mening – ikke giver mange svar på de spørgsmål, som forfatteren har stillet i sine talrige oversigter.

Når alt dette er sagt, så finder jeg alligevel, at bogen bør være standardlæsning for enhver dansk landbo- og godshistoriker, idet den rejser en række interessante spørgsmål med stor betydning for sammenlignende landbohistorie og for godshistorie i særdeleshed. Ligeledes stiller den en række historisk-antropologiske spørgsmål med stor betydning for folk, der arbejder med mentalitetshistorie og bondekultur i tidligt moderne tid. Og Kerstin Sundbergs påstand om, at der faktisk eksisterede livegenskab i Danmark i tidsrummene ca. 1490-1702 (Jylland, Fyn og Skåne undtaget) og 1733-88 (hele landet) er væsentlig og rigtig. At man i Danmark blot kalder det noget andet – henholdsvis vornedskab og stavnsbånd – betyder ikke, at det ikke var et livegenskab. Det var nemlig lige præcis, hvad det var. Livegenskab kunne have mange former, og der findes ikke én bestemt måde, som livegenskabet udøvedes på, ej heller øst for Elben.

Og så er bogen i øvrigt en glimrende introduktion til det spændende arbejde, som den førnævnte tyske forskergruppe med Jan Peters som primus motor har udført i de senere år.

Peter Henningsen

OLE HENRIK GJERULDSSEN: Defensjonsskipsordningen i Norge 1630-1704. Forsvarsmuseets Småskrifter Nr. 28 Oslo. 237 sider. 50 NKR.

Klassificeringen som »småskrift« er noget misvisende. Der er tale om en bog på 237 tæt trykte sider. Forfatteren har været forsker ved Forsvarsmuseet i Oslo, og han er nu arkivar ved Rigsarkivet. Afhandlingen er baseret på et massivt arkivmateriale fra dette og fra Rigsarkivet i København. Og litteraturoversigten er stor og instruktiv – også hvad gælder den danske forskning. Defensjonsskipsordninger kendes fra de fleste maritime magter i den merkantilistiske fase af deres udvikling. For Danmarks vedkommende forsøgte de i 1623, 1636, 1671 og så sent som i 1776. Det var symptomatisk for sådanne merkantilistiske tiltag, at sigtet var vidt – og bredt. Staten havde behov for skibe, øvede søfolk og kanoner til aflastning af orlogsflådens større og kraftigere armerede skibe. Skibene kunne beskytte handelsflåden i form af konvoj, og de kunne selv bide fra sig over for kapere og korsarer. Konstruktion og udrustning skabte beskæftigelse og købekraft. Og de store skibe kunne trænge ind i hollændernes import af varer fra fjernere markeder – i mangt og meget ligesom handelskompagniernes og saltkompagniernes skibe – og dermed spare de fordyrende mellemhandleravancer og ædelmetalflugten.

Defensjonsskipsordningerne var aldrig ens. De vægtedes varierende, alt efter de aktuelle politiske og økonomiske konjunkturer. For de helt eller delvist norske ordningers vedkommende oprettedes de i 1630, i 1642 og i 1670 – og så for sidste gang i 1776. Forfatteren har efter alt at dømme udtømt sit norske og danske arkivmateriale. Fremstillingen er unægtelig meget kildenær, og præget af ønsket om at få alle skibene med. Men derfor er den også så informativ. Netop ved som et konjunkturbarometer at følge defensjonsskipsordningerne i vision og virkelighed kastes der værdifuldt lys ind over den flerstrengede norske økonomi og dens internationale konjunkturbetingsbetingethed. Bergen som stabelhavn for det rige Lofoten-fiskeri ville således strække sig langt over for statsmagtens ønsker om store armerede skibe, hvis byen til gengæld kunne sikre sig forretigheder for det livsvigtige salt fra Frankrig og Portugal – og dermed presse de mindre købstæder, de små ladesteder og den nordlandske almue. Østlandets købstæder med Kristiania i spidsen var derimod orienteret mod toldreduktioner på eksporten af tømmer til det nordvesteuropæiske marked. Man skal imidlertid ikke forestille sig defensjonsskibene i kamp med egentlige orlogsskibe. Sidste gang det skete var formentlig i slaget på Kolberger Heide i 1644, hvor nogle store københavnske handelsskibe kæmpede fremme i linien sammen med Christian IV ombord på Trefoldigheden. Men et par norske defensjonsskibe var dog med i Køge Bugt den 1. juli 1677, da Niels Juel hejsede det røde flag.

De parallelle danske ordninger overses ikke. Men de er ikke med, undtagen i korte karakteriserende bemærkninger. Tilløb til komparationer gøres ikke. Men tilsvarende forsyndelser gør også danske historikere sig alt for ofte skyldige i. Så lad dette hvile til en anden og bedre gang. Og lad os i stedet glæde os over et lødigt og velkomment bidrag til vor fælles helstats historie.

Ole Feldbæk